

۲۵۱



آیین دادرسی مدنی تطبیقی
Comparative Civil Procedure

مادیان
هزار دادستان

Mādayān ī Hazār Dādestān (The Book of Thousand Judgements)

Safar Beigzadeh: Assistant Professor of Research Institute for Society and Information, Iranian Research Institute for Information Science and Technology (IRANDOC). **email:** s.sabaa@yahoo.com

The Mādayān ī Hazār Dādestān, the most substantial exclusively legal text from pre-Islamic Iran, was composed in the late Sasanian period in Pahlavi. Unlike myth-infused narratives, it comprises authentic judicial dossiers, legal opinions, and litigations, offering a precise depiction of the judicial apparatus, the magistrate's function, and the interplay between custom, religion, and positive law. The work is both an unparalleled source for Sasanian jurisprudence and a rich repository of information on the social, economic, and familial institutions of the era. Scholarly engagement with this work extends back over a century, with eminent figures such as Modi, Bartholomae, Bulsara, Perikhanian, and Maria Macuch contributing decisively to its reading, translation, and interpretation. Within this tradition, Macuch occupies a distinctive position: through an interdisciplinary and comparative methodology, she interprets the text not as a disparate assemblage of rulings but as a coherent legal system. By integrating philology, legal history, and institutional analysis, she has advanced a fresh reconstruction of Sasanian legal thought. Her oeuvre now constitutes a foundational reference in Sasanian legal studies and Iranology, and her comprehensive approach has systematically synthesised and reframed earlier contributions within an innovative analytical framework.

Keywords: Iran Law, Legal History, Mādayān ī Hazār Dādestān, Maria Macuch, Sasanian Law

مادیان هزار دادستان (کتاب هزار رأی)^۱

نوشته

صفر بیگ زاده*

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۴/۱۶
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۲۴

چکیده

مادیان هزار دادستان، مهم‌ترین متن یکسره حقوقی بازمانده از ایران پیش از اسلام، در اواخر دوره ساسانی و به زبان پهلوی نوشته شده است. این کتاب برخلاف روایت‌های اسطوره‌ای، شامل پرونده‌های قضایی واقعی، آرای حقوقی و دعاوی است و تصویری دقیق از ساختار دستگاه قضایی، جایگاه قاضی و تعامل عرف، دین و قانون در آن دوره ارائه می‌دهد. این اثر از یک سو، منبعی بی‌نظیر درباره حقوق ساسانی است و از سوی دیگر، اطلاعات گسترده‌ای درباره نهادهای اجتماعی، اقتصادی و خانوادگی آن دوران در بر دارد. پژوهش درباره این متن به یک سده پیش باز می‌گردد و چهره‌های برجسته‌ای چون مودی، بارتولومه، بلسارا، پریخانیان و ماریا ماتسوخ در خوانش، ترجمه و شناسایی آن نقش داشتند. در این میان، ماریا ماتسوخ با رویکردی میان‌رشته‌ای و تطبیقی، این اثر را نه مجموعه‌ای پراکنده، بلکه نظامی حقوقی منسجم می‌داند و با بهره‌گیری از فیلولوژی، تاریخ حقوق و تحلیل نهادهای اجتماعی، تصویری تازه از اندیشه حقوقی ساسانی ارائه کرده است. آثار ماتسوخ امروز از مراجع اصلی مطالعات حقوق ساسانی و ایران‌شناسی به شمار می‌رود و رویکرد جامعش، دستاوردهای پیشینیان را در چارچوبی نوین سامان داده است.

واژگان کلیدی: تاریخ حقوق، حقوق ایران، حقوق ساسانی، مادیان هزار دادستان، ماریا ماتسوخ

۱. گزارش کنونی، برگردان متنی است با این مشخصات:

Maria Macuch, "MĀDAYĀ. HAZĀR DĀDESTĀN," Encyclopædia Iranica, online edition, 2017, at <http://www.iranicaonline.org/articles/madayan-i-hazar-dadestan> (accessed on 16 October 2017). Last Updated November 29, 2017.

* استادیار پژوهشکده جامعه و اطلاعات، پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرنداک)
s.sabaa@yahoo.com





معرفی کوتاه: در تاریخ تمدن ایران، برخی متون، افزون بر آن که سند ادبی یا تاریخی شمرده می‌شوند، پنجره‌ای به ساختار واقعی زندگی اجتماعی، حقوقی و سیاسی یک دوران می‌گشایند. کتاب مادیان هزار دادستان^۱ از برجسته‌ترین متونی است که این ویژگی‌ها را با خود دارد. این اثر که در اواخر دوره ساسانی و در هنگام فرمانروایی خسرو پرویز به زبان پهلوی تدوین شده، مهم‌ترین مجموعه شناخته شده حقوقی ایران پیش از اسلام به شمار می‌آید و برخلاف بسیاری از منابع تاریخی که روایتی کلی و گاه آمیخته با اسطوره ارائه می‌کنند، با پرونده‌های قضایی، دعاوی و آرای حقوقی واقعی سروکار دارد. از خلال مندرجات این کتاب می‌توان دریافت که دستگاه قضایی ساسانیان چگونه عمل می‌کرده، چه نهادهایی داشته، قاضی دارای چه جایگاهی بوده و چگونه میان عرف، دین و قانون تعادل برقرار می‌شده است. این ویژگی‌ها، مادیان هزار دادستان را به منبعی بی‌مانند در تاریخ حقوق تطبیقی تبدیل می‌کند؛ زیرا امکان مقایسه نظام حقوقی ساسانی^۲ با حقوق روم، حقوق اسلامی و دیگر سنت‌های حقوقی جهان باستان را فراهم می‌سازد. افزون بر این، کتاب مذکور از خلال موضوعاتی چون ازدواج، طلاق، ارث، مالکیت، فرزندخواندگی، بردگی، قراردادهای بانک و بانکداری، قرض، ضمانت، روابط خانوادگی و ... اطلاعات گسترده‌ای درباره ساختار اجتماعی ایران ساسانی در اختیار خواننده می‌گذارد. از منظر زبان‌شناسی نیز این کتاب ارزش ویژه‌ای دارد. مادیان هزار دادستان از مفصل‌ترین متون حقوقی بازمانده به زبان پهلوی است و اصطلاحات تخصصی حقوقی و غیرحقوقی فراوانی را در خود حفظ کرده است. می‌توان گفت که ارزش مادیان هزار دادستان در آن است که هم‌زمان یک متن حقوقی، یک سند تاریخی، یک منبع جامعه‌شناختی و یک اثر زبان‌شناختی است. کم‌تر اثری از ایران باستان وجود دارد که بتواند با چنین دقتی زندگی روزمره، اندیشه حقوقی و ساختار قدرت را در کنار هم نشان دهد. از این رو، مطالعه این کتاب صرفاً آشنایی با مجموعه‌ای از مقررات و رویه‌های قضایی کهن نیست، بلکه سفری علمی به درون یکی از پیشرفته‌ترین نظام‌های حقوقی جهان باستان و راهی برای فهم عمیق‌تر تمدن ساسانی و ریشه‌های تاریخی فرهنگ حقوقی ایران است.

پیشینه پژوهش درباره مادیان هزار دادستان به بیش از یک سده می‌رسد و حاصل

۱. این کتاب را به نام‌هایی دیگر همچون «مادگان هزار دادستان»، «ماتیکان هزار دادستان»، «ماتیکان هزار دادستان». «مادیان هزار دادستان» نیز نامیده‌اند؛ اما در این گزارش، نامی که ماتسوخ بر آن نهاده به کار رفته است.

۲. برای آشنایی اجمالی با نظام حقوقی ایران دوران ساسانی نک: ماتسوخ، ماریا، دیباچه نظام حقوقی ایران در دوره ساسانی، ترجمه صفر بیگزاده، تهران، کلک صبا، ۱۴۰۳. بلسازا، سهراب جمشیدجی، درآمدی بر حقوق ایران در دوره ساسانی، ترجمه صفر بیگزاده، تهران، کلک صبا، ۱۴۰۳.



کوشش چند نسل از ایران‌شناسان، پهلوی پژوهان و مورخان حقوق است. در این میان، نام‌هایی چون جمشیدجی جیوانجی مودی، کریستیان بارتولومه، سهراب جمشیدجی بلسارا، آناهید پریخانیان و ماریا ماتسوخ، مراحل اصلی تحول این مطالعات را نمایندگی می‌کنند. اما جایگاه ماریا ماتسوخ در این سنت علمی از آن جهت برجسته است که توانسته دستاوردهای پیشینیان را در قالب رویکردی منسجم، میان‌رشته‌ای و مبتنی بر تاریخ حقوق بازخوانی و تکمیل کند.

پرفسور ماریا ماتسوخ^۱ دختر رودولف ماتسوخ (زبان‌شناس و متکلم آلمانی و متخصص در زبان‌های مندایی و سامری) در یکم ژانویه ۱۹۵۰ در تهران متولد شد و شش سال اول زندگی خود را در این شهر گذراند. او دانش‌آموخته رشته مطالعات ایران، زبان‌های سامی و تاریخ باستان در دانشگاه برلین است. ماتسوخ نزد کارستن کولپه، گونتر گوبرشت، هانس کیپنبرگ، و برنفر شلرات، مطالعات ایرانی را آموخت و از رونالد امریخ زبان‌خُتنی را فرا گرفت. در مطالعات سامی و اسلامی، نزد استفان پانوسی، بنو پل، زهیر شونار، بابر یوهانسن و فریتز استپات تحصیل کرد. با این حال، هیچ‌گاه در محضر محقق‌هایی که بیش‌ترین تأثیر را بر فعالیت‌های علمی‌اش گذاشت، یعنی کریستین بارتولومه (۱۸۵۵-۱۹۲۵م) عملاً شاگردی نکرد. ماتسوخ از گونتر گوبرشت، مسائل زبان‌شناسی و لغت‌شناسی متون حقوقی فارسی میانه را فراگرفت و در همین زمینه، دکتری خود را در سال ۱۹۷۷ دریافت کرد. او پس از یک سال تدریس به‌عنوان استاد مدعو در دانشگاه ملی تایوان در تایپه، در سال ۱۹۹۱ به‌عنوان دانشیار در مؤسسه ایران‌شناسی برلین منصوب شد. ماتسوخ در سال ۱۹۹۵ کرسی مطالعات ایران را در دانشگاه آزاد برلین پذیرفت و این سمت را تا زمان بازنشستگی‌اش در سال ۲۰۱۵ حفظ کرد. او اکنون در برلین زندگی می‌کند. پژوهش‌های علمی ماریا ماتسوخ عمدتاً بر حقوق ایران پیش از اسلام و تأثیر آن بر سایر نظام‌های حقوقی باستانی خاور نزدیک متمرکز بوده، موضوعات زیر را در بر می‌گیرد: (۱) منابع و ادبیات حقوقی پهلوی، (۲) حقوق ساسانی، (۳) اصطلاحات حقوقی فارسی میانه؛ (۴) تأثیر حقوق ایرانی بر سایر نظام‌های حقوقی اواخر دوران باستان، (۵) سنت‌های ادبی در ایران پیش از اسلام، (۶) ادبیات کلاسیک فارسی. ماتسوخ پیش از بازنشستگی در سال ۲۰۱۵ رئیس انستیتوی مطالعات ایران (ایرانستیک) در دانشگاه برلین بود. او همچنین رئیس انجمن ایران‌شناسی اروپا، عضو انجمن جمع‌آوری و انتشار کتیبه‌ها و اسناد ایرانی^۲، عضو افتخاری بنیاد هند و

۱. بخشی از مطالب مندرج در «معرفی ماریا ماتسوخ» از این منبع گرفته شده است [مترجم]:

Hintze, Almut, "Maria Macuch and Iranian Studies", available at: <https://soas-repository.worktribe.com/output/348208/maria-macuch-and-iranian-studies>.

2. Corpus Inscriptionum Iranicarum (C.I.I.)



ایران باستان (کمبریج، بریتانیا) و ویراستار دانشنامه ایرانیکا (از سال ۱۹۹۳) است. ترجمه کتاب «مادیان هزار دادستان» به زبان آلمانی از مهم‌ترین آثار او شمرده می‌شود.

نخستین گام اساسی در معرفی مادیان هزار دادستان را جمشیدجی جیوانجی مودی برداشت. انتشار نسخه فاکسیمیل (عکسی) کتاب در آغاز سده بیستم، این متن را از محدوده نسخه‌های خطی بیرون آورد و امکان مطالعه آن را برای پژوهشگران فراهم ساخت. پس از آن، کریستیان بارتولومه با پژوهش‌های زبان‌شناختی و فیلولوژیک خود، بسیاری از دشواری‌های خوانش متن و اصطلاحات حقوقی پهلوی را روشن و بنیان علمی مطالعات بعدی را استوار کرد. سپس سهراب جمشیدجی بلسارا با انتشار نخستین ترجمه کامل انگلیسی کتاب، این اثر را به جامعه علمی بین‌المللی معرفی کرد. ترجمه او، همراه با مقدمه، واژه‌نامه و توضیحات تفصیلی، برای چند دهه، مهم‌ترین راه دسترسی پژوهشگران غیرمتخصص به این متن بود و نقش تعیین‌کننده‌ای در شناساندن حقوق ساسانی در خارج از حوزه مطالعات پهلوی ایفا کرد. پس از آن، آناهید بریخانیان با تحلیل‌های دقیق حقوقی و ترجمه انتقادی خود، بسیاری از مفاهیم و نهادهای حقوقی متن را با دقتی بیش‌تر تفسیر کرد و سطح مطالعات مربوط به مادیان را از مرحله خوانش و ترجمه به مرحله تحلیل حقوقی ارتقا داد.

اما در چنین بستری، ماریا ماتسوخ جایگاهی ممتاز دارد. اهمیت آثار او تنها در ارائه خوانش‌های تازه یا بررسی واژگان حقوقی خلاصه نمی‌شود، بلکه در شیوه نگرش او به مادیان هزار دادستان نهفته است. ماتسوخ این اثر را صرفاً مجموعه‌ای از احکام و آرای پراکنده نمی‌داند، بلکه آن را بازتاب نظامی حقوقی با ساختاری منسجم تلقی می‌کند که می‌تواند مبنایی برای بازسازی سازمان قضایی، حقوق خصوصی، روابط اقتصادی و ساختار اجتماعی ایران ساسانی باشد. او با بهره‌گیری هم‌زمان از روش‌های فیلولوژی، تاریخ حقوق، حقوق تطبیقی و تحلیل نهادهای اجتماعی، کوشیده تا مفاهیم حقوقی متن را در بستر تاریخی و فرهنگی خود تفسیر کند و از این رهگذر، تصویری دقیق‌تر از اندیشه حقوقی در ایران پیش از اسلام ارائه دهد.

یکی دیگر از ویژگی‌های برجسته پژوهش‌های ماتسوخ، استفاده گسترده او از دیگر متون پهلوی، منابع حقوقی زرتشتی و اسناد تاریخی برای تبیین مسائل مطرح‌شده در مادیان هزار دادستان است. این رویکرد تطبیقی موجب شده تا بسیاری از ابهام‌های موجود درباره اصطلاحات، نهادها و رویه‌های قضایی ساسانی برطرف شود و ارتباط این اثر با دیگر منابع حقوقی ایران باستان روشن‌تر گردد. افزون بر این، تحلیل‌های ماتسوخ نشان داد که بسیاری از قواعد حقوقی ساسانی از انسجام نظری و پیچیدگی قابل توجهی برخوردار بوده‌اند و نمی‌توان آن‌ها را صرفاً مجموعه‌ای از احکام دینی یا عرفی تلقی کرد.

از این رو، اگر جمشیدجی مودی را ناشر و معرف نخستین متن مادیان، کریستیان بارتولومه را بنیانگذار تحلیل فیلولوژیک، سهراب جمشیدجی بلسارا را نخستین مترجم کامل انگلیسی و معرف مادیان به جهان انگلیسی‌زبان، و آناهید پریخانیان را برجسته‌ترین مفسر حقوقی این اثر بدانیم، ماریا ماتسوخ را باید پژوهشگری دانست که با نگاهی جامع و میان‌رشته‌ای، این دستاوردها را در چارچوبی نوین به هم پیوند زده است. از همین رو، آثار او امروزه از مهم‌ترین منابع پژوهش در زمینه حقوق ساسانی به شمار می‌آید و در بسیاری از تحقیقات معاصر درباره تاریخ حقوق ایران، مطالعات پهلوی و ایران‌شناسی جایگاه مرجع و بنیادی دارد. آنچه در ادامه می‌خوانید متن مقاله ماریا ماتسوخ درباره مادیان هزار دادستان است.

کتاب مادیان هزار دادستان (کتاب هزار رأی)^۱ یک کتاب حقوقی به زبان پهلوی از اواخر دوره ساسانیان (نیمه اول سده هفتم میلادی) است. این متن در قالب یک نسخه خطی به دست ما رسیده و از چند جهت یکتا و منحصر به فرد است:

این تنها کتاب یکسره حقوقی درباره حقوق پیش از اسلام ایران است که از دوره زرتشتیان باقی مانده و از منابع بنیادی بسیار ارزشمند برای تاریخ اجتماعی و نهادی ایران ساسانی به شمار می‌رود. برخلاف همه منابع موجود دیگر درباره حقوق زرتشتی و ساسانی، این کتاب یکسره بر موضوعات حقوقی^۲ تمرکز دارد و آن‌گونه که در متون پهلوی دیگر سده نهم و دهم میلادی دیده می‌شود،^۳ به مسائل قضایی و دینی^۴ نپرداخته است. با این حال، مادیان هزار دادستان یک مجموعه قوانین^۵ نیست، بلکه مجموعه‌ای بلند از موارد واقعی و مفروض^۶ است که از سوابق دادگاه و صورتجلسات،^۷ وصیتنامه‌ها،^۸ آثار مختلف درباره آرای حقوقی،^۹ تفسیرهای فقیهان،^{۱۰} نقل قول‌های مستقیم از برجسته‌ترین کارشناسان مرتبط، و شمار زیادی از اسناد دیگر که اکنون از دست رفته‌اند، جمع‌آوری شده است.^{۱۱} گردآورنده کتاب، به نام فرخ‌مرد و هرامان،^{۱۲} نام خود را در مقدمه متن ذکر کرده، اما چون متن کتاب پس از نام او ناگهان قطع می‌شود، هیچ‌گونه آگاهی درباره زندگی

۲۵۷



آیین‌وادی و تطبیقی
Comparative Civil Procedure

مادیان
هزار دادستان

1. Mādayā. Hazār Dādestān (Book of Thusand Judgement)

2. legal questions

۳. برخی از این کتاب‌ها عبارتند از: دادستان دینی، صد در نثر، روایت امید اشوهیشتان، دینکرد [مترجم].

4. juridical and religious matters

5. codex

6. actual and hypothetical cases

7. saxwan-nāmag and pursišn-nāmag

8. handarz

9. dādestān-nāmag

10. čāštāg

۱۱. نک: ماتسوخ، ۱۹۹۳، ۱۵-۱۱.

12. Farroxmar. Wahrāmān



او یا زمانه‌اش به دست ما نرسیده است. با وجود این، از محتوای کتاب و اصطلاحات حقوقی مندرج در آن می‌توان نتیجه گرفت که او بایست یک حقوقدان (و شاید همزمان یک الهی‌دان) بوده باشد که به‌خوبی با اصطلاحات فنی حقوقی آشنا بوده، دانش دقیقی از نظام حقوقی ساسانی داشته، و افزون بر این، به سوابق دادگاه‌ها و سایر منابعی که پیش‌تر گفته شد، دسترسی داشته است. همچنین می‌توان نتیجه گرفت که او در نیمه نخست سده هفتم میلادی زندگی می‌کرده و کتابش بایست در زمانی پس از سال بیست و ششم سلطنت خسرو پرویز (۵۹۱-۶۲۸ میلادی)، یعنی آخرین پادشاهی که نامش در کتاب ذکر آمده، گردآوری شده است.^۱ احتمالاً این کتاب اندکی پیش از حمله عرب‌ها به ایران گردآوری شده؛ اما حتی اگر تاریخ متأخر دیگری نیز در نظر گرفته شود، بی‌گمان محتوای آن کاملاً ساسانی است و تحت تأثیر تحولات بعدی حقوق در دوره اسلامی قرار نگرفته است.

این اثر آشکارا برای متخصصان حقوقی که دانش ویژه‌ای درباره نظام حقوقی ساسانی داشته و با اصطلاحات فنی کاملاً آشنا بوده‌اند، نوشته شده؛ چرا که متن کتاب هیچ توضیحی درباره اصطلاحات ارائه نمی‌دهد. یکی دیگر از شاخصه‌های دوران نگارش کتاب، این است که تنها دشوارترین و پیچیده‌ترین پرونده‌ها بررسی شده‌اند و این نکته ما را به این نتیجه می‌رساند که این اثر در دوره‌ای پدید آمده که هنوز به حقوق ساسانی عمل می‌شده و قضات صلاحیت صدور حکم در همه حوزه‌های حقوقی را داشته‌اند. از سوی دیگر، رساله‌هایی که در دوره اسلامی به زبان پهلوی نوشته شده‌اند، بررسی مسائل حقوقی را به ساده‌ترین ملاحظات، آن‌هم تنها در حوزه‌ای از دانش حقوق که پس از فتح مسلمانان همچنان در حوزه اختیارات جوامع زرتشتی باقی مانده بودند، یعنی حقوق خانواده و ارث،^۲ فروکاسته و تقلیل داده‌اند.

این کتاب از زمان معرفی نسخه منحصر به فردش که متعلق به کتابخانه «هاتاریا»^۳ در شهر «پونا»^۴ در هند بود و در سال ۱۹۰۱ از طریق نسخه فاکسیمیل^۵ «مودی»^۶ به غرب

۱. نک: مائسوخ، ۱۹۹۳، بعد.

2. family law and inheritance
3. Hataria
4. Poona

۵. چاپ فاکسیمیل (انگلیسی Facsimil، فرانسه Fac-similé)، از ریشه لاتینی fac simile به معنای «مانند آن را بساز»، عبارت است از چاپ دقی. بی. ک. کاست یک سند یا اثر هنر. کاملاً همانند با نسخه اصلی، از جمله در ابعاد. رنگ. این نوع چاپ از میانه سده نوزدهم تا حدود دهه ۱۹۸۰ رواج داشت. چاپ فاکسیمیل برای تکثیر محدود از یک نسخه است. چاپ افست که از نیمه سده بیستم رایج شد، به دلیل سرعت بال. هزینه کم‌تر، جای فاکسیمیل را در چاپ صنعتی گرفت.

۶. سرِ ارود جیوانجی جمشیدجی مودی (Jivanji Jamshedji Modi) (۱۸۵۴-۱۹۳۳)، ملقب به «شمس‌العلماء»، روحانی برجسته زرتشتی پارسی-هندی، پژوهشگر. رهبر جامعه پارسیان در بمبئی. از



معرفی شد، طبق عنوانی که این ویراستار به آن داد، به نام «مادیان هزار دادستان»^۱ شناخته شده است. با این حال، جمله‌ای در مقدمه بخش حقوقی کتاب که مودی عنوان مذکور را از آن وام گرفته چنین است: *en mādayān hazār dādestān xwānēnd*؛ یعنی «این کتاب به نام مادیان هزار دادستان خوانده می‌شود»؛ به این معنا که عنوان اصلی کتاب، «هزار دادستان (هزار رأی)»^۲ است. ^۳ بخش دیگری از همان نسخه خطی که در اختیار تهمورس دینشاه آنکلساریا^۴ قرار داشت و توسط مودی حذف شده بود، بعدها در سال ۱۹۱۲ به صورت فاکسیمیله توسط آنکلساریا منتشر شد.^۵ متأسفانه متن کتاب کامل نیست و ترتیب برگ‌ها در نسخه‌های منتشر شده مودی و آنکلساریا تا اندازه‌ای به هم ریخته است. با این حال، می‌توان ترتیب اصلی را تا اندازه‌ای با دنبال کردن شماره‌گذاری فصل‌ها با حروف الفبای عربی (ابجدی) که بعدها در دوره اسلامی به متن افزوده شده، بازسازی کرد.^۶ طبق این شماره‌گذاری، فصل‌های نخست کتاب، یعنی فصل یک تا چهار از دست رفته‌اند؛ اما خوشبختانه بخش بزرگی از متن، با چند برگ مفقود در میان آن‌ها، باقی مانده است؛ یعنی مجموعاً ۷۵ برگ (۱۱۰ صفحه در نسخه مودی و ۴۰ صفحه در نسخه آنکلساریا)، و هر برگ شامل ۱۷ سطر منظم. با این حال، شماره‌گذاری ابجدی که در دوره اسلامی افزوده شده در همه موارد قابل اعتماد نیست؛ زیرا به نظر می‌رسد چند برگ دیگر نیز پیش از این شماره‌گذاری از میان رفته بوده‌اند.

او به عنوان «یکی از پرافتخارترین موبدان تاریخ» یاد شده است. مودی بیش از ۷۰ کتاب نوش. بیش از ۱۲۰ مقاله علمی درباره تاریخ زرتشتیان منتشر کرد. او برای تحقی. مطالعه مسائل مربوط به زرتشتیان، سفرهای گسترده‌ای انجام داد. نقش مهمی در سازمان‌ده. انسجام جامعه پارسیان هند ایفا کرد. در زمان حیاتش از او با عنوان «بزرگ‌ترین مرجع زنده در زمینه تاری. آدا. رسوم باستانی پارسیان» یاد می‌شد.

1. Mādayā. hazār dādestān (MHD)

2. Hazār dādestān (A Thousand Judgements)

۳. نک: ماتسوخ، ۱۹۹۳، ۱. بعد.

۴. تهمورث دینشاه آنکلساریا (Tahmuras Dinshah Anklesaria) (۱۸۴۲-۱۹۰۳)، از برجسته‌ترین موبدان، نسخه‌شناسا. پژوهشگران پارسی هند در اواخر سده نوزدهم که نقشی مهم در حفظ، گردآور. انتشار میراث مکتوب زرتشتی ایفا کرد. حوزه اصلی پژوهش او زبا. ادبیات پهلوی بو. در این زمینه چنان اعتباری یافت که خاورشناسان برجسته‌ای چون ژاک دارمستتر (J. Darmesteter)، ادوارد ویلیام وست (E. W. West)، کارل فریدریش گلدنر (K. F. Geldner) از دان. مشاوره‌های او بهره می‌گرفتند. وی مجموعه‌ای ارزشمند از نسخه‌های خطی پهلوی را گرد آور. با برقراری ارتباط با موبدان ایرانی، شماری از نسخه‌های نادر را از ایران به هند برد؛ نسخه‌هایی که حفظ آن‌ها برای مطالعات بعدی زرتشتی اهمیت فراوان داشت. آنکلساریا افزون بر فعالیت‌های پژوهشی، با خرید یک چاپخانه در بمبئی به انتشار متون اوستای. پهلوی همت گماشت. در چا. آماده‌سازی برخی از مهم‌ترین آثار دینی، حقوق. ادبی زرتشتی، از جمله بندهشن، دادستان دینی. مادگان هزار دادستان، سهمی چشمگیر داشت.

۵. این نسخه با عنوان اختصاری «MHDA» شناخته می‌شود.

۶. نک: مودی، ۱۹۰۱، پن. بعد. ماتسوخ، ۱۹۹۳، . بعد.



متن با مقدمه‌ای ناقص از گردآورنده، فرخ‌مرد وهرامان، آغاز می‌شود که به دلیل آشفتگی ترتیب اصلی صفحه‌های کتاب، به شرح بالا، در صفحات ۷۹-۸۰ نسخه فاکسیمیله مودی قرار دارد. شگفت آن‌که محتوای این مقدمه و سبک آن اساساً با فصول حقوقی که باقی متن را تشکیل می‌دهند، متفاوت است. گردآورنده، برخلاف انتظار ما، هیچ مقدمه‌ای را درباره جنبه‌های مختلف حقوقی گردآوری خود یا منابعش ارائه نمی‌دهد، بلکه افکارش را درباره هدف عمیق روحانی^۱ اثرش در سبکی تصنعی و فشرده که شبیه زبان رساله‌های الهیاتی^۲ شناخته شده در دیگر آثار مذهبی پهلوی (مانند دادستان دینی^۳ یا دینکرد^۴) است، بیان می‌کند. او می‌گوید که این کتاب، ابزار «قدرت ماورای طبیعی»^۵ خالق است با هدف نهایی نابود کردن دروغگویان^۶ و برپایی «فرمانروایی فراگیر در پایان زمان»^۷. کسانی «رستگارترین»^۸ هستند که «شکوفایی جاودان»^۹ و «سهمی از نامیرایی»^{۱۰} را به دست آورده‌اند. این امر با دوری از گناه کردن^{۱۱}، شناخت تکلیف دینی^{۱۲} در رعایت سه فرمان اصلی (اندیشه نیک، گفتار نیک و کردار نیک) و پاک باقی ماندن از طریق راستی ورزیدن ممکن است. با آن‌که مقدمه پر از افتادگی^{۱۳} است که درک ما از متن و نیت نویسنده را مختل می‌کند، به نظر می‌رسد این مقدمه یک اندرز کلی خطاب به استفاده‌کننده از کتاب است تا در هنگام پرداختن به جنبه‌های مادی زندگی (که فصول حقوقی بعدی کتاب کاملاً به آن‌ها می‌پردازند)، هدف روحانی زندگی را فراموش نکند.

بجز این اندرزها در مقدمه، مادیان هزار دادستان یک اثر دنیوی است که در آن، مسائل حقوقی منحصرأ از منظر حقوقی^{۱۴} ارائه می‌شوند و هیچ اشاره‌ای به امور دینی در آن وجود ندارد. حتی موضوعاتی که به نهادهای دینی مرتبط با پرستشگاه زرتشتی مربوط می‌شوند، مانند آتشگاه‌ها،^{۱۵} موقوفات خیریه،^{۱۶} و نذورات^{۱۷} صرفاً از دیدگاه حقوقی بررسی شده‌اند.

1. deeper spiritual purpose
2. theological treatises
3. Dādestā. dēnīg
4. Dēnkard
5. nērang
6. abesīhēnīda. drōzan
7. purr-padixšāyīh pad frazām
8. pad farroxtar dārišn
9. ābādī. jāwedānīh
10. bah. anōšag
11. xwēš tan a-wināh kardan
12. xwēškārīh šnāxtan
13. Lacunae (خلا متنی)
14. juridical perspective
15. Ādurān, ātaxšān
16. pad ruwān, ruwān rāy
17. ahlawdād



نام اوستا فقط در دو جا از کتاب گفته شده است،^۱ اما بافت متن به روشنی نشان می‌دهد که در هر دو مورد، منظور، تفسیر پهلوی اوستا، یعنی «زَند» است، نه متن اوستا؛ زیرا مسائلی که در این بافت مطرح شده‌اند، آشکارا به حقوق اواخر دوره ساسانی تعلق دارند.^۲ به طور کلی، مادیان هزار دادستان این تصور را منتقل می‌کند که علم حقوق در اواخر دوره ساسانی به یک رشته مستقل تبدیل شده بود؛ هرچند بسیاری از مشهورترین حقوقدانانی که در کتاب از آن‌ها نام برده شده، مانند سوشیانس، اَبرگ، و مدیوماه، همزمان الهی دان^۳ نیز بوده‌اند و ما آنان را به عنوان نویسندگان تفسیرهایی بر اوستا، از جمله ویدیوداد^۴، هیربدستان و نیرنگستان، می‌شناسیم.

اگرچه حقوق و دین، همچون همه جوامع باستانی، به یکدیگر پیوسته مانده بودند، نظام حقوقی ساسانی تا پایان این دوره چنان پیچیده شده بود که تا حد زیادی جداسازی تأملات الهیاتی^۵ از موضوعات حقوقی ضروری به نظر می‌رسید. مادیان همچنین به روشنی نشان می‌دهد که نظریه حقوقی (چاشته)^۶ که بر آثار حقوقدانان استوار بود، از جریان معمول حقوق در دادگاه‌ها (کردگ)^۷ فاصله گرفته، و میان ملاحظات نظری^۸ و راه‌حل‌های عملی^۹ شکاف ایجاد شده بود؛ تحولی که در دیگر نظام‌های حقوقی پیچیده نیز قابل مشاهده است. مادیان هزار دادستان به موضوعات مرتبط با هر سه حوزه اصلی حقوق می‌پردازد، یعنی حقوق مدنی،^{۱۰} حقوق کیفری،^{۱۱} و آیین دادرسی.^{۱۲} این اثر اطلاعاتی یگانه را درباره ساختار حقوقی و اجتماعی جامعه ساسانی، همراه با جزئیاتی فراوان از مهم‌ترین نهادهای آن ارائه می‌دهد. متن نه تنها شیوه طرح مسائل حقوقی و نیز چگونگی اعمال رویه‌های قضایی در

۱. نک. ۱۴، سطر ۱۷-۱. ص ۴۸، سطر ۱۶-۱۴.

۲. نک: ماتسوخ، ۱۹۹۳. ۱. بعد.

3. theologian

۴. ویدیوداد (وندیداد) که از واژه اوستایی «وی دَئَوَ دات» گرفته شده، به معنای «قوانین ضد دیو (پلیدی)»، یکی از پنج نسک (کتاب) اوستای امروزی شمرده می‌شود که بیش تر به مقررات احکام فقه زرتشتی می‌پردازد. وندیداد از ریشه داریتری. بنیادی‌ترین بن‌مایه‌های اسطوره‌های دینی ایرانیا. دارای ۲۲ فرگرد (فصل) است. متن این کتاب را باستان‌شنا. خاورشناس نامدار فرانسوی، جیمز دارمستتر (James Darmesteter) (۱۸۴۰. درگذشته ۱۸۹۴) به فرانسوی ترجمه کرد. دکتر موسی جوان، استاد ممنا. درگذشته دانشگاه تهران، آن را با عنوان مجموعه قوانین زرتشت یا وندیداد اوستا به زبان فارسی برگرداند. در سال ۱۳۸۷ چاپ شده است [م].

5. theological speculation

6. čāštag

7. kardag

8. theoretical considerations

9. practical solutions

10. civil law

11. criminal law

12. procedural law



دادگاه‌ها را نشان می‌دهد، بلکه همزمان امکان بازسازی جنبه‌های گوناگون و جالبی از زندگی روزمره در دوره پیشااسلامی را فراهم می‌آورد که از هیچ منبع دیگری به دست نمی‌آید. با آن‌که این اثر از این حیث گنجینه‌ای واقعی از اطلاعات به شمار می‌رود و نسخه خطی یگانه آن خوشبختانه کاملاً قابل اعتماد است، اما محتوای خود را به آسانی در اختیار نمی‌گذارد. زبان متن دشوار است؛ جمله‌ها معمولاً بلند و پیچیده‌اند؛ و نحو^۱ متن اغلب ابهام‌آمیز است. از آن‌جا که این اثر برای حقوق‌دانانی نوشته شده که با زبان حقوقی آشنا بوده‌اند، هیچ‌یک از اصطلاحات فنی فراوان آن توضیح داده نشده است. افزون بر این، دیدگاه‌های متفاوت حقوق‌دانان، اغلب در کنار هم نقل شده و همین نکته، تصمیم‌گیری درباره دیدگاه غالب حقوقی^۲ را دشوار می‌سازد. آنچه متن را دشوارتر می‌کند آن است که فصل‌ها بر پایه هیچ اصل قابل تشخیصی به صورت نظام‌مند مدون نشده‌اند و به نظر می‌رسد که در هر فصل، جمله‌ها بیش‌تر بر حسب تداعی مفاهیم^۳ به یکدیگر پیوند خورده‌اند تا بر مبنای ملاحظات روش‌مند^۴. اما با وجود همه کاستی‌های آشکار پیشگفته، مادیان هزار دادستان برای بازسازی حقوق پیشااسلامی^۵ در ایران همچنان مهم‌ترین منبع ما باقی می‌ماند. در ادامه متن کنونی، عنوان فصل‌ها در هر دو بخش متن، فهرست شده‌اند؛ البته با حذف واژه «فصل»^۶ که هریک با آن آغاز می‌شود، و همراه با توضیحات لازم در داخل کروشه‌ها، بر حسب ترتیب ارائه شده در چاپ فاکسیمیل مودی و انکلساریا؛ تا هم از سردرگمی جلوگیری شود و هم یافتن بخش‌های متن در نسخه خطی آسان گردد. ترتیب فصل‌ها بر پایه شماره‌گذاری ابجدی که پیش‌تر بدان اشاره شد، در داخل کروشه و پیش از شماره صفحات نسخه خطی در این دو چاپ آمده است (در چند مورد که شماره‌ای ضبط نشده، شماره‌های بازسازی شده با ستاره مشخص شده‌اند). فصل‌های ناقص که عنوان ندارند نیز با ستاره علامت‌گذاری شده‌اند و خلاصه‌ای کوتاه از محتوای آن‌ها در داخل پراوتر آورده شده است.

ترتیب فصل‌ها در چاپ فاکسیمیل مودی

۱. (فصل ۱۶) ص ۱. سطر ۱۷-۱ (بی‌عنوان، ناقص: درباره بردگی به طور کلی، وضعیت حقوقی فرزندان زاده شده از بردگان^۷، آزادسازی بردگانی که در مالکیت چند اربابند،

1. syntax
2. legal norm
3. association of ideas
4. methodical considerations
5. pre-Islamic law
6. bāb
7. bandag, anšahrīg

خادمان آتش^۱ و بردگان آتش^۲، خرید و فروش بردگان، وضعیت بردگان پس از گرویدن به زرتشتیگری.

۲. (فصل ۱۷) ص ۱، سطر ۱۷ تا ص ۲، سطر ۱۶ «درباره رهایی^۳ شریکان،^۴ هم‌دارندگان^۵ و هم‌ضامنان^۶ از یک بدهی».

۳. (فصل ۱۸) ص ۲، سطر ۱۷ تا ص ۳، سطر ۸ «درباره تصمیم‌ها^۷ اتخاذ شده توسط سران طبقات اجتماعی یا اصناف^۸ و درباره موافقت^۹ و عدم موافقت^{۱۰} با یک تصمیم».

۴. (فصل ۱۹) ص ۳، سطر ۹ تا ص ۵، سطر ۳ «درباره برکناری از ازدواج» (= طلاق)^{۱۱}.
۵. (فصل ۲۰) ص ۵، سطر ۳ تا ص ۸، سطر ۱۳ «درباره اوکتور^{۱۲} اصطلاحی فنی که دقیقاً با معنای خاص «اوکتور» در حقوق رُم باستان مطابقت دارد. هر دو اصطلاح به مالک پیشین یک شیء اطلاق می‌شود که وظیفه دارد در دادگاه از شخصی که آن شیء را از او به دست آورده در برابر دعوی شخص ثالث^{۱۳} دفاع کند.

۶. (فصل ۲۱) ص ۸، سطر ۱۵ تا ص ۱۰، سطر ۱۱ «درباره تحریف^{۱۴} (اظهارات) و دیگر جرائم (فصلی مربوط به اظهارات متناقض^{۱۵} در دادگاه)».

۷. (فصل ۲۲) ص ۱۰، سطر ۱۲ تا ص ۱۲، سطر ۱۷ «درباره مانع تراشی^{۱۶} (اصطلاحی فنی که دلالت دارد بر: ۱) به طور کلی، مانع شدن از این که دیگری حقش را اعمال کند؛ ۲) به طور خاص، مانع تراشی در اجرای عدالت^{۱۷}، یعنی عدم پیروی از احضار دادگاه،^{۱۸} امتناع از ادای سوگند، ایراد بیان اظهارات متناقض در دادگاه، ایجاد تأخیر در فرایند رسیدگی^{۱۹} و مانند آن.^{۲۰}

۲۶۳



آیین دادرسی مدنی تطبیقی
Comparative Civil Procedure

مادیان
هزار دادستان

1. ātaxš-bandag
2. anšahrīg (ī) ātaxš
3. Partners (hišt)
4. hambāyān
5. co-holders (ham-xwāstagān)
6. co-sureties (hampāyēnān)
7. decisions (wizīr)
8. heads of the estates (pēšag-sālārān)
9. agreement (hunsandīh)
10. non-agreement (a-hunsandīh)
11. divorce (hišt az zanīh)
12. auctor (dastwar)
13. third party claim
14. distortion (waštaḡīh)
15. contradictory statements
16. obstruction (azišmānd)
17. obstruction of justice
18. court summons
19. legal proceedings
20. نک: مائسوخ، 1993. 12. بعد.



۸. (بی‌شماره) ص ۱۳، سطر ۱ تا ص ۱۵، سطر ۱ (بی‌عنوان، ناقص. بنا بر نظر مودی، دو برگ از آغاز این فصل افتاده است. درباره انواع مختلف سوگندهایی که در دادگاه باید ادا شود: سوگند دینی،^۱ سوگند همراه با بستن پاها،^۲ سوگند همراه با نوشیدن گوگرد،^۳ درباره مفهوم فراتر رفتن از الزامات قانون^۴).

۹. (فصل ۲۳) ص ۱۵، سطر ۲ تا ص ۱۶، سطر ۱۷ «درباره پرداخت بدهی‌ها^۵ که باید از محل دارایی خانوادگی^۶ تأدیه شود و آن بدهی‌هایی که از سوی خانواده قابل مطالبه^۷ است».

۱۰. (فصل ۲۴) ص ۱۷، سطر ۱ تا ص ۲۱، سطر ۳ (بی‌عنوان، ناقص. بنا بر نظر مودی، یک برگ از آغاز این فصل افتاده است. درباره هبات،^۸ از جمله هبه در آستانه مرگ^۹ و تفسیر برخی عبارات در اظهارات واهبان^{۱۰}).

۱۱. (فصل ۲۵) ص ۲۱، سطر ۴ تا ص ۲۴، سطر ۱۰ «درباره جانشین واسط^{۱۱} که پس از او^{۱۲} [جانشین] می‌شود» (اصطلاح نخست (جانشین واسط) مشخصاً درباره زنان [همسر، دختر، و خواهر متوفی] به کار می‌رود که تنها در نبود وارث مذکر به‌عنوان جانشین واسطه یک مرد پذیرفته می‌شدند. اصطلاح اوستایی yōhē pasčāēta به طور عام دلالت دارد بر جانشین قانونی^{۱۳} شخص متوفی، بدون توجه به جنسیت).

۱۲. (فصل ۲۶) ص ۲۴، سطر ۱۱ تا ص ۲۹، سطر ۱۱ «درباره قیمومت»^{۱۴}.

۱۳. (فصل ۲۷) ص ۲۹، سطر ۱۲ تا ص ۳۲، سطر ۱۰ «درباره به‌گرو گذاشتن عین مال^{۱۵}؛ فارغ از این که پرداخت پیشاپیش^{۱۶} مجاز است یا خیر».

۱۴. (فصل ۲۸) ص ۳۲، سطر ۱۱ تا ص ۳۳، سطر ۱۷ «درباره خورانییدن [= اطعام] و نگهداری^{۱۷} یک شخص از سوی شخص دیگر (= درباره انفاق)^{۱۸}».

1. religious oath (wa. dēnīg)
2. wa. pāy nišān
3. wa. pad sōgand
4. going beyond the requirements of the law (wehdādestānīh)
5. payment of debts (tōzišn)
6. family property (az dūdag kunišn)
7. liable to claim (ō dūdag xwāhišn)
8. donations
9. donatio mortis causa
10. statements of the donors
11. intermediary successor (ayōgēn/ayōkēn)
12. yōhē pasčāēta
13. legal successor
14. guardianship (sālārīh)
15. pledging the substance o. property (= mortgage: āgraw)
16. payment in advance (pēštōzišnīh)
17. nourishing and supporting (xwarišn ud dārišn)
18. maintenance



۱۵. (فصل ۲۹) ص ۳۴، سطر ۱ تا ص ۳۶، سطر ۲ «درباره بنیاد ارائه دهنده خدمات دینی،^۱ درباره مال وقف شده برای آتش^۲ و مال وقف شده برای روان^۳».
۱۶. (فصل ۳۰) ص ۳۶، سطر ۱۷-۲ «درباره ازدواج زن با حقوق کامل^۴».
۱۷. (فصل ۳۲) ص ۳۷، سطر ۱۰-۱ (بی عنوان، ناقص. درباره مبادله کالاها^۵).
۱۸. (فصل ۳۳) ص ۳۷، سطر ۱۱ تا ص ۴۰، سطر ۱۷ و ص ۸۵، سطر ۶-۱ «درباره آنتی کرسیس^۶ (که دلالت دارد بر به گرو گذاشتن حق انتفاع^۷ یک مال، در برابر به گرو گذاشتن عین مال)».
۱۹. (فصل ۳۷×) ص ۴۱، سطر ۱ تا ص ۵۳، سطر ۳ (بی عنوان، ناقص. درباره نهاد جانشینی ثانوی یا کمکی^۸ که «ستوری»^۹ نامیده می شود).
۲۰. (فصل ۳۸) ص ۵۳، سطر ۱۰-۴ «درباره پرداخت بدهی ها از سوی شریکان^{۱۰} و بدهکاران مشترک (= متضامنان)^{۱۱}».
۲۱. (فصل ۳۹) ص ۵۳، سطر ۱۱ تا ص ۵۵، سطر ۹ «درباره نیم سهم^{۱۲} و ارزش یک شیء که در باره اش توافق یا قراردادی صورت گرفته است».
۲۲. (فصل ۴۰) ص ۵۵، سطر ۱۰ تا ص ۵۹، سطر ۱۰ «درباره ضمانت مشترک،^{۱۳} ضمانت،^{۱۴} و شراکت^{۱۵}».
۲۳. (فصل ۴۱) ص ۵۹، سطر ۱۱ تا ص ۶۳، سطر ۵ «درباره تصرفات ناشی از اروث^{۱۶}».
۲۴. (فصل ۴۲) ص ۶۳، سطر ۶ تا ص ۶۵، سطر ۱۷ «درباره اعلام یک شخص به عنوان مالک (یک شیء معین)»^{۱۷}.
۲۵. (فصل ۴۳) ص ۶۶، سطر ۲ تا ص ۶۸، سطر ۱۷ «درباره قبول (هبه)»^{۱۸} و تنفیذ اراده

-
1. foundation providing religious services (yazišn nihādag)
 2. property endowed for the fire (xī. ātaxš)
 3. property endowed for the soul (ruwān nihād)
 4. marriage o. wife with full rights (pādixšāyihā)
 5. exchange (guharēn)
 6. antichresis (gawgānīh)
 7. right of usufruct
 8. secondary or auxiliary succession
 9. stūrīh
 10. partners (hambāyān)
 11. co-holders (ham-xwastagān)
 12. hal. share (nēm-bahr)
 13. co-surety (hampāyēnānīh)
 14. surety (pāyēnānīh)
 15. partnership (hambāyīh)
 16. inherited possessions (xwāstagdārišn)
 17. xwēš būd guft
 18. donation (sahišn)

واهب»^۱.

۲۶. (فصل ۴۴) ص ۶۹، سطر ۱ تا ص ۷۱، سطر ۷ (بی‌عنوان، ناقص. درباره نهاد جانشینی ثانوی یا کمکی و نیز فرزندخواندگی).

۲۷. (فصل ۴۵) ص ۷۱، سطر ۸ تا ص ۷۲، سطر ۱۳ «درباره جبران خسارت و پرداخت جریمه^۲ نیز درباره هبات دینی^۳ و ناتوانی از اجرای توافق^۴ و قرارداد^۵».

۲۸. (فصل ۴۶) ص ۷۲، سطر ۱۷-۱۳ «درباره اجاره‌بها». ناقص. تنها آغاز فصل باقی مانده است.

۲۹. (فصل ۵) ص ۷۳، سطر ۱ تا ص ۷۴، سطر ۱۲ (بی‌عنوان، ناقص. درباره جرائم و مجازات‌ها و مانع‌تراشی در اجرای عدالت)^۶.

۳۰. (فصل ۶) ص ۷۴، سطر ۱۲ تا ص ۷۶، سطر ۳ «درباره فعالیت وکیل»^۷.

۳۱. (فصل ۷) ص ۷۶ تا ص ۷۷، سطر ۳ «درباره خواهان»^۸ (بر پایه شماره‌گذاری ابجدی که در بالا گفته شده، شماره این فصل ۷ است. مودی (۱۹۰۱، صفحه «دو») به اشتباه شماره ۴۷ را به آن داده است) [همچنین پریخانیان (۱۹۹۷، ص ۱۸۷) از مودی پیروی کرده است].

۳۲. (بی‌شماره) ص ۷۷، سطر ۴ تا ص ۷۸، سطر ۱۷ «درباره چند رأی^۹ که (از اسناد) نوشته شده و مهر شده پیشین آشکار می‌شود» (ناقص. پایان فصل از میان رفته است).

- دیباچه کتاب: ص ۷۹، سطر ۱ تا ص ۸۰، سطر ۱۷ (ناقص، پس از ذکر نام گردآورنده، فرخ‌مرد وهرامان، به طور کامل افتادگی دارد).

۳۳. (بی‌شماره) ص ۸۱، سطر ۱ تا ص ۸۲، سطر ۱۷ (بی‌عنوان، ناقص. احتمالاً ادامه شماره ۱۹ بالا است؛ زیرا این فصل نیز به نهاد جانشینی ثانوی یا کمکی می‌پردازد).

۳۴. (بی‌شماره) ص ۸۳، سطر ۱ تا ص ۸۴، سطر ۱۷ (بی‌عنوان، ناقص. احتمالاً ادامه شماره ۳۲ بالا است؛ زیرا این فصل نیز به اختلافات در حوزه حقوق مدنی مربوط است).

۳۵. (فصل ۳۴) ص ۸۵، سطر ۷ تا ص ۸۶، سطر ۱۷ «درباره شراکت^{۱۰} مرتبط با یک کانال آبیاری^{۱۱} و نیز درباره ملک متعلق به دو مرد».

۳۶. (بی‌شماره) ص ۸۷، سطر ۱ تا ص ۸۸، سطر ۱۷ (بی‌عنوان، ناقص. احتمالاً بخشی از

۲۶۶



آیین دادرسی مقایسه‌ای
Comparative Civil Procedure

سال دوم / شماره سوم
بهار و تابستان ۱۴۰۵

1. approval of the donor will (kāmag došēd)

2. payment o. fine (tāwān dahišnih)

3. pious gifts (ahlawdād)

4. incapability to fulfill an agreement (pašt)

5. contract (paymān)

6. obstruction of justice

7. activity of the advocate (Jādag-gōw)

8. plaintiff (pēšēmār)

9. several decisions (čand dādestān)

10. partnership

11. irrigation canal (jō[y]-kahas)

شماره ۱۹ بالا است؛ زیرا این فصل نیز به نهاد جانشینی ثانوی یا کمکی می‌پردازد).
 ۳۷. (بی‌شماره) ص ۸۹، سطر ۱ تا ص ۹۰، سطر ۱۷ (بی‌عنوان، ناقص. احتمالاً بخشی از شماره ۸ نسخه خطی انکلساریا [به شرح زیر] است؛ زیرا این فصل به مسائل حقوقی گوناگونی می‌پردازد که بر پایه پیوندی سست [، نه منطقی] میان موضوعات مختلف، به شیوه‌ای مشابه [با شماره ۸] تدوین شده‌اند).

۳۸. (بی‌شماره) ص ۹۱، سطر ۱ تا ص ۹۲، سطر ۱۷ (بی‌عنوان، ناقص. مربوط به رفتار طرفین دعوا و شهود^۱ در دادگاه در دعاوی حقوقی و کیفری).

۳۹. (بی‌شماره) ص ۹۳، سطر ۱ تا ص ۹۵، سطر ۴ (بی‌عنوان، ناقص. مربوط به پرونده‌های گوناگون در حوزه‌های مختلف حقوق).

۴۰. (بی‌شماره) ص ۹۵، سطر ۵ تا ص ۹۶، سطر ۱۷ «درباره: چند رأی معتبر^۲ که شنیده و به‌ویژه ثبت نوشته شده‌اند» (حاوی آرای چند تن از مراجع حقوقی نامدار درباره موضوعات مختلف).

۴۱. (بی‌شماره) ص ۹۹، سطر ۱ تا ص ۱۰۵، سطر ۳ (بی‌عنوان، ناقص. شامل گفته‌های پراکنده نامرتبط^۳ از مقام‌های حقوقی گوناگون و چند توصیف پرونده^۴).

۲۶۷



آیین دادرسی مقایسه‌ای
 Comparative Civil Procedure

مادیان
 هزار دادستان

ترتیب فصل‌ها در نسخه فاکسیمیل انکلساریا

۱. (فصل ۴۷) ص ۱، سطر ۱ تا ص ۴، سطر ۱۱ (بی‌عنوان، ناقص. درباره درآمد)^۵.
۲. (فصل ۴۸) ص ۴، سطر ۱۲ تا ص ۸، سطر ۲ «درباره نافرمانی»^۶.
۳. (فصل ۴۹) ص ۸، سطر ۳ تا ص ۱۲، سطر ۹ «درباره مالی که «مال من است»^۷.
۴. (فصل ۵۰) ص ۱۲، سطر ۱۰ تا ص ۱۶، سطر ۶ «درباره چند اظهار که در ارتباط با پرونده‌هایی که در رویه حقوقی^۸ رسیدگی شده‌اند بیان گردیده، و نیز درباره امور دادگاه^۹ که در صورت جلسه‌ها^{۱۰} ثبت شده‌اند، از داوران^{۱۱} تا سوگند^{۱۲} و رد^{۱۳}؛ و نیز درباره آنچه از سوی داوران

1. conduct of the parties and witnesses
2. several authorized decisions (čand dādestā. dastwar)
3. loosely associated statements
4. case descriptions
5. windišn
6. disobedience (atarsagāhīh)
7. xwāsta. man xwēš
8. legal practice (kardag)
9. čiš-iz dādestān
10. transcripts (nāmagihā nibišt ēstēd)
11. judges (dādwār)
12. oath (war)
13. rad



- و همچنین از سوی موبدان به محل سوگند^۱، در حالتی که موعد رسیدگی^۲ تعیین نشده باشد.
۵. (فصل ۵۱) ص ۱۶، سطر ۷ تا ص ۲۵، سطر ۱۴ «درباره چند رأی که به سبب شیوه عبارت‌بندی^۳ خاص در برخی عبارات باید به‌ویژه مورد توجه قرار گیرند».
۶. (فصل ۵۲) ص ۲۵، سطر ۱۵ تا ص ۳۰، سطر ۵ «درباره صلاحیت‌های کارگزاران»^۴.
۷. (فصل ۵۳) ص ۳۰، سطر ۵ تا ص ۳۲، سطر ۲ «درباره ملاحظات گوناگون^۵ مرتبط با (اسناد) نوشته و مهرشده»^۶.
۸. (فصل ۵۴) ص ۳۲، سطر ۲ تا ص ۴۰، سطر ۱۷ «درباره اظهارات همراه با (اظهارات) دیگر (= متعلق به یکدیگر)»^۷.

به سبب دشواری اصطلاحات و نحو کتاب مادیان هزار دادستان، چندین نسل از پژوهشگران کوشیده‌اند این متن مهم را رمزگشایی کنند و به نتایجی متفاوت رسیده‌اند. ترجمه‌ای کاملاً نامعتبر از کل متن در سال ۱۹۳۷ به دست بلسارا منتشر شد که امروزه به‌کلی کهنه و منسوخ است. از سوی دیگر، کار پیشگامانه بارتولومه^۸ (۱۹۱۸-۱۹۲۳) که قصد ویرایش کل متن را نداشت، اما بسیاری از بخش‌های این کتاب را با دقت سختگیرانه که ویژه کارهای خود او است، بررسی کرد، همچنان از مشارکت‌های مهم در فهم متن مادیان به شمار می‌رود؛ هرچند نتایج تحلیل او در موارد متعددی نیازمند بازنگری است. در سال‌های اخیر، آنایت پریخانیان و صاحب این قلم، هریک ویرایش‌هایی از این کتاب را منتشر کرده‌اند که در تفسیر بسیاری از بندهای آن با یکدیگر اختلاف دارند.^۹ همچنین پژوهش‌هایی درباره جنبه‌های مختلف این متن منتشر شده است که امکان اشاره به همه آن‌ها در این جا نیست (برای مهم‌ترین‌ها، نگاه کنید به: «مآخذ»).

مآخذ

1. T. D. Anklesaria, The Social Code of the Parsis in Sassanian Times or Mādīgān i Hazār Dādīstān. Part II, Bombay, 1912.
2. C. Bartholomae, Über ein sasanidisches Rechtsbuch, Heidelberg, 1910.
3. Idem. Zum sasanidischen Recht, I-V, Heidelberg, 1918-1923.

1. xwarastān
2. zamān nē dād
3. phrasing (ēwāz rāy)
4. competences of the officials (ēwarī. kār dārān)
5. different considerations (any-iz wā. uskardag)
6. written and sealed documents (pad čī. nibišt ud āwišt)
7. statements belonging together (guft abāg guft)
8. Bartholomae

۹. نک: مانسوخ، ۱۹۸، ۱۹۹۳؛ پریخانیان، ۱۹۷، ۱۹۹۷، همراه با ارجاعات بیش‌تر).



4. M. Boyce, "On the Sacred Fires of the Zoroastrians," in *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 31, 1968, pp. 52-68; Idem. "The Pious Foundations of the Zoroastrians," *BSOAS* 31, 1968, pp. 270-89.
5. S. J. Bulsara, *The Laws of the Ancient Persians as found in the "Mâtikân ê hazâr Dâtastân" or "The Digest of a Thousand Points of Law,"* Bombay, 1937.
6. B. H. Carlsen, "The cakar Marriage Contract and the Cakar Children's Status in the Mâtiyân i hazâr Dâtistân and Rivāyat i Ēmēt i Ašavahištân," in W. Skalmowski and A. van Tongerloo, eds., *Middle Iranian Studies*, Leuven, 1984, pp. 103-14.
7. Klingenschmitt, G. "Die Erbtöchter im zoroastrischen Recht nach dem Mādiyān ē hazār dāistān," in *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 21, 1967, pp. 59-70.
8. M. Macuch, *Das sasanidische Rechtsbuch Mātakdān i hazār Dātistān (Teil II)*, Wiesbaden, 1981.
9. Idem, *Rechtsskautistik und Gerichtspraxis zu Beginn des siebenten Jahrhunderts in Iran: Die Rechtssammlung des Farrohmard i Wahrāmān*, Wiesbaden, 1993.
10. Idem. "Barda and Bardadārih. II. In the Sasanian Period," in *Elr.* III, 1988, pp. 763-66.
11. Idem. "Der dastwar, 'auctor', im sasanidischen Zivilprozeß," *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 21, 1988, pp. 181-92.
12. Idem. "Ein mittelpersischer terminus technicus im syrischen Rechtskodex des Išō' bōht und im sasanidischen Rechtsbuch," in *Studia Semitica necnon Iranica Rudolpho Macuch septuagenario ab amicis et discipulis dedicata*, Wiesbaden, 1989, pp. 149-60.
13. Idem. "Charitable Foundations in the Sasanian Period," in *Elr.* V, 1991, pp. 380-82.
14. Idem. "Die sasanidische Stiftung 'für die Seele' – Vorbild für den islamischen waqf?" in Petr Vavroušek, ed., *Iranian and Indo-European Studies, Memorial Volume of Otakar Klíma*, Praha, 1994, pp. 163-80.
15. Idem. "Die Konstruktion der Wirklichkeit im sasanidischen Recht," in *Proceedings of the Second European Conference of Iranian Studies held in Bamberg, 30th September to 4th October 1991*, by the *Societas Iranologica Europaea*, Rome, 1995, pp. 415-24.
16. Idem. "The Use of Seals in Sasanian Jurisprudence," in *Sceaux d'orient et leur emploi, Res Orientales*, Paris, 1997, pp. 79-87.
17. J. P. de Menasce, "Les données géographiques dans le Mātīgān i Hazār Dātistān," in G. Redard, ed., *Indo-Iranica: Mélanges présentés à Georg Morgenstierne ...*, Wiesbaden, 1964, pp. 149-54.
18. Idem. "Some Words in the Original and in the Syriac Translation of Išōboxt's *Corpus Juris*," in Dr. J.M. Unvala *Memorial Volume*, Bombay, 1964, pp. 6-11.
19. Idem. "Textes Pehlevis sur les Qanats," *Acta Orientalia* 30, 1966, pp. 167-75.
20. J. J. Modi, *Mādigān-i-Hazār Dādīstān. A Photozincographed Facsimile of a Ms. belonging to the Mānockji Limji Hoshang Hātariā Library in the Zarthoshti Anjuman Atashbeharām*, Poona, 1901.
21. A. Perikhanian, *Sasanidskii Sudebnik*, Erewan, 1973.
22. Idem. *The Book of a Thousand Judgements (A Sasanian Law-Book)*, Costa Mesa, Calif., and New York, 1997.
23. Sh. Shaki, "The Concept of Obligated Successorship in the Mādiyān i Hazār Dādīstān," *Acta Iranica* 5, 1975, pp. 227-242; Idem. "The Obstruction of Justice," *Archiv Orientalní* 45, 1977, pp. 48-53.